

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VILNIAUS ISTORIJA

III TOMAS

1915–1990 METAI

Vitalija STRAVINSKIENĖ

Saulius GRYBKASKAS

Tomas BALKELIS

Arūnas BUBNYS

Marija DRĖMAITĖ

Andrea GRIFFANTE

Valdemaras KLUMBYS

Valdas SELENIS

Vladas SIRUTAVIČIUS

Artūras SVARAUSKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vilnius, 2023

Atsakingieji redaktoriai

Vitalija Stravinskienė ir Saulius Grybkauskas

Recenzentai:

dr. Vilma Bukaitė

dr. Dangiras Mačiulis

Knygos leidybą iš dalies finansavo
Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

Skiriama Vilniaus 700 metų jubiliejui

Viršelyje

Česlovas Znamierovskis, Tilto statyba Antakalnyje, 1967.

Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Priešlapių iliustracijos:

Bronius Uogintas, Vilnius stosi, 1962. Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Bronius Uogintas, Pramoninis Vilnius. Gelžbetonio fabrikas, 1960. Lietuvos nacionalinis dailės muziejus

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios
bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale ibiblioteka.lt

ISBN 978-609-8314-36-6 (bendras)

ISBN 978-609-8314-39-7

© Vitalija Stravinskienė, Saulius Grybkauskas, Tomas Balkelis,
Arūnas Bubnys, Marija Drėmaitė, Andrea Griffante, Valdemaras Klumbys,
Valdas Selenis, Vladas Sirutavičius, Artūras Svarauskas, 2023

© Lietuvos istorijos institutas, 2023

I. VILNIUS VOKIEČIŲ OKUPACIJOS METAIS. 1915–1918 M.

Andrea Griffante

1. DIDYSIS MIESTO IŠTUŠTĖJIMAS 19

- 1.1. Carinės valdžios evakuacija, pirmos rekvizicijos ir miesto gyvenimas 1915 m. vasarą 19
- 1.2. Rusijos kariuomenės pasitraukimas ir pabėgėlių migracija 21
- 1.3. Miesto savivaldos pokyčiai atsitraukiant rusams ir miesto milicijos kūrimas 24

2. NAUJA VALDŽIA – NAUJA TVARKA 27

- 2.1. Vokiečių kariuomenė įžengia į miestą. Okupacijos pradžia 27
- 2.2. Pirmieji vokiečių kontaktai su išlikusia savivalda 29
- 2.3. Vokiečių administracijos konsolidavimas. Okupacinės administracijos ir miesto savivaldos santykiai 1916 m. žiemą 32
- 2.4. Miesto milicijos specifika ir funkcionavimas 34

3. MIESTO BENDRUOMENIŲ GYVENIMAS 36

- 3.1. Okupacinė valdžia ir miesto visuomeninis politinis gyvenimas iki 1918 m. pabaigos. 1915–1916 m. Vilniaus gyventojų surašymai 36
- 3.2. Miesto visuomenė ir jos šalpos poreikiai 39
- 3.3. Religinių bendruomenių santykiai 46
- 3.4. Miesto ūkinė ir socialinė raida 1915–1918 m. Ekonominis gyvenimas ir rekvizicijos 50
- 3.5. Vilniaus kultūrinis gyvenimas 57
- 3.6. Švietimo ir ugdymo politika 63
- 3.7. Vokiečių administracinės sistemos krizė 1917–1918 m. 67
- 3.8. Tremtiniai ir pabėgėliai sugrįžta. 1918 m. 68

II. KOVŲ DĒL VILNIAUS VALSTYBINĒS PRIKLAUSOMYBĒS LAIKOTARPIS. 1918–1920 M.

Tomas Balkelis

1. KOVOS DĒL VILNIAUS 1918 M.
LAPKRITĪ–1919 M. SAUSĪ 73
 - 1.1. Vokiečių politika po revolūcijas
Vokietijojē, „Soldatenrātai“ ir
galutinis pasitraukimas iš miesto 73
 - 1.2. Lietuvių valstybingumas ir pastangos
įsitvirtinti Vilniujē 74
 - 1.3. Lenkų, žydų ir baltarusių politinės
nuostatos po Vokietijos karinio
pralaimėjimo 77
2. KAPSUKO BOLŠEVIKINĒS
VALDŽIOS EPIZODAS 84
 - 2.1. Vilnius ir Sovietų Rusijos
politiniai planai 84
 - 2.2. Miesto tapimas sovietinės respublikos
sostinė 85
 - 2.3. Etninės bendruomenės bolševikinės
valdžios sąlygomis 86
 - 2.4. Kunigo F. Muckermano įkurtos
Darbininkų lygos fenomenas 88
 - 2.5. Ekonominės padėties kaita 89
 - 2.6. Lietuvių mėginimas užimti Vilnių 90

3. LENKIŠKOSIOS RYTŲ ŽEMIŲ CIVILINĒS ADMINISTRACIJOS LAIKOTARPIS 92

- 3.1. Lenkijos kovos su Sovietų Rusija
ir miesto užėmimas 92
- 3.2. Ypatingas Pilsudskio santykis
su kraštu ir miestu, jo vykdyta
politika 94
- 3.3. Miesto tautybių požiūris į Lenkijos
politiką bei planus 95
- 3.4. Lenkiškų valdžios struktūrų
formavimas Vilniujē 97
- 3.5. Ūkinė, socialinė ir kultūrinė miesto
raidā 98

4. 1920 M. VASAROS GEOPOLITINĒS SLINKTYS IR BOLŠEVIKŲ ĮSIVERŽIMAS 100

- 4.1. Lietuva ir Lenkijos–Sovietų
Rusijos karas 100
- 4.2. Lietuvos valstybė ginče dėl
Vilniaus 101
- 4.3. 1920 m. liepos vidurio geopolitinė
situacija 102
- 4.4. Bolševikų valdžia ir lietuvių karinė
įgula Vilniujē 104
- 4.5. Rugpjūčio 6 d. lietuvių ir
sovietų konvencinė sutartis
ir raudonarmiečių pasitraukimas
iš Vilniaus 105

5. LIETUVIŲ VALDOMAS VILNIUS, 1920 M. RUGPJŪTIS–SPALIS 109

- 5.1. Sostinės atgavimo reikšmė ir
pirmųjų Lietuvos valdžios struktūrų
įsitvirtinimas mieste 109
- 5.2. Miesto kitataučių požiūriai
į Lietuvos valdžią 110

- 5.3. Pastangos integruoti Vilnių į Lietuvos sudėtį ir šios politikos vertinimai 112
- 5.4. Centrinės valdžios įstaigų kėlimas į Vilnių 113
- 5.5. Ekonominė padėtis 114

6. ŽELIGOVSKIADA 117

- 6.1. Tolesnių Vilniaus klausimo sprendimų paieška 117
- 6.2. „Maišto“ idėja lenkams stengiantis susigrąžinti Vilnių 118
- 6.3. Generolo Liucijano Želigovskio žygis į Vilnių 119
- 6.4. Vidurinės Lietuvos susikūrimas 120

III. VILNIUS 1920–1940 METAIS

Marija Drėmaitė, Valdas Selenis,
Vitalija Stravinskienė, Artūras
Svrauskas

- 1. „LENKIŠKASIS“ VILNIUS 125
 - 1.1. Miestas 1921 m. Polio Himanso projektuose 125
 - 1.2. Lenkijos planai dėl Vilniaus 1921–1922 m. 126
 - 1.3. Budriai stebima iš Varšuvos. Vidurinės Lietuvos Laikinoji valdymo komisija 127
 - 1.4. Miesto išskirtinumo pabaiga. Vilniaus vaivadijos įkūrimas 128
 - 1.5. Vilniaus savivaldybė. Rinkimai į miesto tarybą, struktūra, veiklos kryptys 128
 - 1.6. Ekonominė padėtis 131
 - 1.7. Socialinis gyvenimas 149
 - 1.8. Vilniaus gyventojai 171
 - 1.9. Tarpetniniai santykiai mieste 182

- 1.10. Nedominuojančios religinės bendruomenės Vilniuje 188
 - 1.11. „Didysis Vilnius“: erdvinė miesto plėtra 197
 - 1.12. Urbanistinė ir architektūrinė raida 200
 - 1.13. Vilniaus švietimas ir kultūrinė raida 204
- ## 2. SOVIETINĖS VALDŽIOS EPIZODAS VILNIUJE 1939 M. RUGSĖJO 19 D. – SPALIO 27 D. 235
- 2.1. Laikinoji Vilniaus apygardos taryba ir jos veikla 235
 - 2.2. Vilniaus ūkio griovimas 235
 - 2.3. Miesto gyventojų judėjimo suvaržymai ir represavimas 238
- ## 3. VILNIUS – LIETUVOS SOSTINĖ 240
- 3.1. Lietuvos vyriausybės politika Vilniuje – nuo liberalumo radikalumo link 240
 - 3.2. Vilniaus savivaldybės veikla. Struktūros pokyčiai ir veiklos prioritetai 243
 - 3.3. Vilniaus ūkis. Pinigų reforma, pramonės, prekybos, amatų padėtis 246

- 3.4. Valstybinių įstaigų ir visuomeninių organizacijų perkėlimas iš Kauno į Vilnių 250
- 3.5. Gyventojai politinių pokyčių epicentre 257
- 3.6. Tarpetniniai santykiai mieste 270
- 3.7. Švietimas ir kultūra Vilniuje 272
- 3.8. Etninės kovos Vilniaus bažnyčiose 304
- 3.9. Urbanistinė sostinės raida 305

IV. VILNIUS 1940–1944 METAIS

Arūnas Bubnys, Marija Drėmaitė

- 1. VILNIUS PIRMUOJU SOVIETMEČIU 311
 - 1.1. Vilniaus miesto vykdomasis komitetas 311
 - 1.2. Pramonės ir kitų ūkio šakų nacionalizavimas 313
 - 1.3. Sovietinis teroras 314
 - 1.4. Urbanistinės tendencijos 315
 - 1.5. Sveikatos apsauga. Socialinė globa 318
 - 1.6. Darbas ir bedarbystė 319
 - 1.7. Švietimo padėtis 320
 - 1.8. Kultūros sovietizacija 320

2. MIESTAS IR MIESTIEČIAI NACISTINĖS OKUPACIJOS METAIS 324

- 2.1. 1941 m. birželio sukilimas Vilniuje 324
- 2.2. Karinė ir civilinė vokiečių okupacinė valdžia Vilniuje 326
- 2.3. Vilniaus savivaldybė 329
- 2.4. Padalytas miestas. Holokaustas ir Vilniaus getas 335
- 2.5. Vilniaus Lukiškių sunkiųjų darbų kalėjimas 348
- 2.6. Priverčiamieji darbai Vokietijoje 350
- 2.7. Vilniaus pramonė ir amatai 351
- 2.8. Urbanistinė raida 352
- 2.9. Darbas ir bedarbystė 355
- 2.10. Prekyba ir gyventojų aprūpinimas 355
- 2.11. Mokesčiai ir rinkliavos 359
- 2.12. Vilniaus kultūrinis gyvenimas 359
- 2.13. Antinacinis pasipriešinimas 375

- 1.11. Suteiksim Vilniui „socialistiniį veidą“... 421
- 1.12. Pirmasis miesto generalinis planas. Vilnius turės naują – sovietinį – centrą 422
- 1.13. Miestas – pramonės centras 429
- 1.14. Viešų erdvių sovietizavimas 431
- 1.15. Miesto kultūrinio gyvenimo tautinė forma ir sovietinis turinys... 434

V. SOVIETINĖS LIETUVOS SOSTINĖ. 1944–1990 M.

Marija Drėmaitė, Saulius Grybkauskas, Valdemaras Klumbys, Vladas Sirutavičius, Vitalija Stravinskienė

1. POKARIO PERTVARKYMAI IR MIESTO ATSTATYMAS 381

- 1.1. Mūšiai dėl Vilniaus 1944 m. liepos 7–13 d. 381
- 1.2. Valdžios klausimas 1944–1945 m. 386
- 1.3. Pirmieji pokyčiai mieste 389
- 1.4. Tarp planų ir realybės. Kiek vilniečių registravosi ir kiek jų buvo perkelta 392
- 1.5. Vilnius – LSSR sostinė. Atstatymo darbai 395
- 1.6. Pramonė, susisiekimas, energetika 398
- 1.7. Į Vilnių aukštaičiai, į Vilnių žemaičiai... 401
- 1.8. Vilnius tampa administraciniu kultūriniu sovietinės Lietuvos centru 406
- 1.9. *Senbuviai, atvykėliai ir laikini vilniečiai* 410
- 1.10. Naujas penkmetis, o problemos senos 420

2. MIESTO RAIDA 1951–1964 M. 438

- 2.1. Stalinizmo pabaiga. Liberalizacijos laikotarpis. Vilniaus valdymas 438
- 2.2. Vilniaus vadovai 441
- 2.3. Apie miesto kultūros socialistinį turinį ir nacionalinę formą... 447
- 2.4. Stalino mirtis ir vilniečių „nuotaikos“ 449
- 2.5. Ekonominė, socialinė bei kultūrinė miesto raida 450
- 2.6. 6–7-asis dešimtmečiai. Pasipriešinimas 463
- 2.7. Destalinizacijos poveikis miesto visuomeniniam gyvenimui 466
- 2.8. Vilniečiai 7-ajame dešimtmetyje 472

3. VILNIUS IR VILNIEČIAI 1964–1990 M. 474

- 3.1. Vilniaus valdymas 474
- 3.2. Pramonės plėtra 477
- 3.3. Miesto urbanistinis ir demografinis vystymasis 482
- 3.4. Transportas ir infrastruktūra 493
- 3.5. Politinio pasipriešinimo vėlyvuojū sovietmečiu bruožai 497
- 3.6. Kultūrinis miesto gyvenimas 501
- 3.7. Bendrasis lavinimas – pastangos plėsti dėstymą rusų kalba 520
- 3.8. Maskvos politinės naujovės ir miesto valdžios planai 521
- 3.9. Nauji miesto valdžios sumanymai 523
- 3.10. Pirmoji vieša protesto akcija 526

- 3.11. Didesnių pokyčių pradžia. 1987–1988 m. pavasaris 527
- 3.12. Dainuojanti revoliucija žygiuoja per sostinę. 1988 m. vasara – 1989 m. pradžia 533
- 3.13. Vilnius tampa Lietuvos Respublikos sostine. 1989 m. pabaiga–1990 m. pradžia 541
- 3.14. Tarpetninių santykių raiška. Reemigracijos banga 542

PABAIGA 545

Naudotų šaltinių
ir literatūros sąrašas 549

Asmenvardžių rodyklė 566
Santrumpų sąrašas 578